ڕۆمان سەندوقی نهێنیانە

ن: حەمەکەریم عارف

"١"

دیارە هەر ژانرێکی ئەدەبی بگریت و بە وردی پەیگیری ڕێڕەو وپەیدابوون و سەرهەڵدان و گەشەکردن و پەرەسەندنی بکەیت، ئەوەت بۆ ساغ دەبێتەوە کە زیاتر زادەو بەرەنجامی پێویستییە مەعنەوییەکانی تیرەی بەشەر بووەو، شێوەیەك بووە لە شێوەکانی دەربڕینی هەستی ئادەمیزاد لە وێنەیەکی قەشەنگ و دڵڕاکێشەردا. یانی بەم پێودانگە، هەر ژانرێکی هونەری و ئەدەبی، مۆرك و شەقڵ و تایبەتمەندی خۆی هەیەو بە پێی قۆناغ و لە ناو پرۆسەی گۆڕان و گۆڕانکاری و بە دەم ململانێی ژانرە جۆراو جۆرەکانەوە گۆڕان و سووکە گۆڕانی بەسەردا دێت و لەوەشە ژانرێك لە باوبکەویٚ و نەتوانێت پێداویستییە مەعنەوییەکانی تیرەی بەشەر دابینبکات و، ڕێ بۆ ژانرێکی دی چۆڵ بکات. بۆ نموونە کە ڕۆمان وەکو ژانرێکی هونەری لە سەردەمێکی تایبەتیدا سەری هەڵداوە و پەیدا بووە، ڕەنگە جێگرەوەو هەڤرکی ژانرێك یان چەند ژانرێکی دیکەی هونەرێن دەربڕین بێت..بۆیە دەبینین ڕۆمان بە دەم پەرەسەندن و گەشەکردن و پوختە بوونی خۆیەوە بەرەبەرە درِی بە هونەرێن شیعر، شانۆنامە (تراژیدی)، ئەفسانەو تەنانەت نامەێن فەلسەفی و سیاسیش داوەو لە ڕووی ڕادەی کاریگەریی و باو وبرەوی شەعبییەوە، کەم و زۆر بەرەو کەناری بردن و بە ئەندازەیەك خۆی ڕەپێش خست کە وەکو باڵاترین و باوترین شێوەی دەربڕینی هونەریانەی پرس و دۆز و کێشە هاوچەرخەکان، بوو بە دیاردەی سەردەم و خەڵکێکی زۆر ڕوویان تێکرد، گەلێك لە ڕۆشنبیران و نووسەران، هزرو بیرو بۆچوونی خۆیان لە قاڵبی ڕۆماندا دەردەبڕن و خوێنەرانێکی فرەیش، لە ڕۆماندا بۆ خۆ دەگەڕێن، چونکە ئەوەی لە ڕۆماندا دێتە دەربڕین و جەڕباندن، بە دەگمەن لە شوێنانی دیدا دەبینرێت، واتە ئەوەی بە ڕۆمان دەگوترێ و لە ڕۆماندا نیشان دەدرێت، بەو شێوەیە لە کایە ئەبستمۆلۆژییەکانی دیدا ناگوترێت و نیشان نادرێت. بۆیە ڕۆژ بە ڕۆژ ژمارەی ئەوانەی ڕوو لە ڕۆمان و دنیای ڕۆمان دەکەن چ وەکو نووسەران و بەهرەداران و ناودارانی ئەو بوارەو چ وەکو خوێنەرانی جددی و پیشەیی ڕۆمان، ڕوو لە زیادییە. واتە نووسین و خوێندنەوەی ڕۆمان وەکو کارێکی جددی پەرەی سەندووەو بووەتە جێی بایەخی بنکەو دام و دەزگا کەلتووری و رۆشنبیری و رۆژنامەوانی و کۆمپانیا وەشانکارییەکانی جیهان و لە پرۆسەی ڕەخنەی سیستماتیکدا شوێنی تایبەتی بۆ تەرخانکراوە. بۆیە دەبینی هەندێ ڕۆمان لە ماوەیەکی کورت و خێرادا دەنگدانەوەیەکی جیهانی پەیدا دەکەن و نووسەرەکانیان شۆرەتی نێونەتەوەیی پەیدا دەکەن. ئەمەش بۆ خۆی نیشانەیەکی نزیکبوونەوەی هەردوو کەلتووری لۆکاڵی و جیهانییە لێکدی و، بەمەش بەرەبەرە شێوەی ژیانی خەڵکی ڕووی زەوی دەشوبهێتە سەر یەك و لێکدی نزیك دەبێتەوەو ڕۆمان بە زەبری ئەدەبیەتی خۆی خوێنەرانی سەرانسەری دنیا دەدوێنێت، ئەمەش بە قازانجی ڕۆمان

دەشکێتەوەو بایەخێکی میتا نەتەوەیی پەیدا دەکات. هەڵبەتە لە ڕۆژگارو سەردەمی تازەدا، بەرهەمێن چیرۆکڤانی هەمیشە دۆزو مەسەلە سەرەکی و بنەڕەتییەکانی تاکیان کردووە بە خەمی خۆ. ئیدی لە دۆنکیشۆتی سێرڤانتسەوە بیگرە تا هێڵنجی سارتەر و سەد ساڵ تەنیایی مارکیز و ...هتد ڕۆمان مامەڵەی لە تەك تیمەو نێوەرۆك و مەسەلەێن وەکو تەنیایی، بێ ئۆقرەیی مرۆڤ، پووچی و بێ مانایی ژیان، تێك نەکردنەوەی خواست و ئارەزووە مرۆڤانییەکان دەگەڵ واقیعدا و ترسی مرۆڤ لە مەرگ یان بێناسنامەیی.. بەلام زۆرجار قەپانی فلسەفە و زانستە جڤاکییەکان، بە حوکمی ماهیەتی ئەکادیمیانەی خۆیان ئەو وردە شتانەی نەخوێندووەتەوەو نەیانتوانیوە وەکو پێویست خۆیان لە قەرەی رازە هەرە پەنهانەکانی ناخی مرۆڤ بدەن و کەشفی بکەن. بەلام ڕۆمان بە پێچەوانەوە هەمیشە خۆی بۆ قولاییە بێ بن و نهێنگەکانی دەروونی مرۆڤ کوتاوەو لە هەولی کەشفکردنی هونەریانەی ڕازو ڕەمزە بەشەرییەکاندا بووە. یانی بەم پێیە ڕۆمانی جددی وەکو دەقی ئەدەبی، هیچی لە هیچ دەقێکی فەلسەفی و شیکاری دیکە کەمتر نییە و خوێنەری پیشەیی وەکو چۆن بەوپەڕی وردی و جددی دەقێکی فەلسەفی یان شیکاری دەخوێنێتەوە، بەو ئاوایە و زیاریش دەقی ڕۆمان– ڕۆمانی جددی– دەخوێنێتەوە.دەقی ڕۆمان پرۆسەیەکی یەجگار هەستیارە، و دەبێت زۆر بە وردی و وریایی مامەلە دەگەڵ کەرەستەو پێکهاتە جیاوازەکانیا بکرێت، هەڵبەتە ئەم ڕەگەزو کەرەستانە، قاڵبی ئامادە نین ، نووسەر تەنیا ئەوەی لە سەربێت، بە شێوەیەکی میکانیکی بیانداتە دەم یەکەوەو سووك و ئاسان دەقیان لێدروست بکات، بەڵکو ئەو ڕەگەزو کەرەستانە، لە ناو خودی پرۆسە ئەفراندنەوانییەکەوە، چەکەرە و گەشە دەکەن و ڕەوتی خۆ وەردەگرن و زۆرجار لە کۆنترۆڵی خودی نووسەریش دەردەچن و بە دەم کارلێکێکی هونەری یەجگار وردەوە، ئاوێتەی یەکتر دەبن و لە ئەنجامدا وەکو یەکەیەکی یەکپارچەی فلیڤانی، دەقایەتی خۆ ڕادەگەیەنن، دیارە هەر دەقێکی زندوو و بەرجەستە بە دەیان چەمك و مانا ئاوسە، بۆیە ڕاڤەو شرۆڤەو خوێندنەوەی هەمەجۆر هەڵدەگرێت و لێرەدا ئەرکی ڕەخنەگر (خوێنەری پیشەیی) بریتییە لە کەشفکردنی قووڵترین و نهێنیترین لایەنی بونیاد و مانای دەق. هەڵبەتە ڕەگەزو کەرەستە پێکهێنەرەکانی دەق، لە ناو دەقدا ناسنامە و تایبەتمەندی و خۆیبوونی خۆ لە دەست دەدەن و بە هەڤڕا و بەدەم پرۆسەی بە دەقبوونەوە، ناسنامەی دەق هەڵدەگرن و لە دەقەکە نایەنە جیاکردنەوە – مەگەر بۆ هەندێ مەبەستی شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی ناچاری– و نە ئەوان لە دەرێی دەقدا دەژین و نە دەق بە بێ ئەوان دەقایەتی خۆی پێ دەپارێزرێت. دیاریشە کە دەقایەتی دەکاتە گیانی دەقەکە، کە لێرەدا مەبەستمان لە دەقی ڕۆمانە. ئاشکراشە هیچ گووراوێك بە بێ گیان زندوویەتی وەرناگرێت. جا لەبەر ڕۆشنایی ئەو بۆچوونانەی سەرەوە ئەوەمان بۆ بە دیار دەکەوێت کە ڕۆمان ، سەرباری ئەوەی زیاتر سەروکاری دەگەڵ خەون و خەیاڵ و ئەفسانانداَیە و خۆی لە هەر شیکردنەوەیەکی ئەکادیمی دوور دەگرێت. کارێکی زۆر جددییە، بۆیە خوێنەری جددی دەخوازێت و بە زەبری هونەرییەت خۆی لە خوێنەری تەمەڵ و ناجددی دەپارێزێت و لەوە دەرچووە کە بۆ خۆشی و سەرگەرمی و کات بەسەربردن بنووسرێت. هیچ نابێت بە درۆ گەر بگوترێت ڕۆمانی جددی بە ڕادەیەك ڕەواجی پەیداکردوە کە جێی بە دەقە

فەلسـەفی و شـیکارییەکانیش تـەنگ کـردووە، چـونکە ڕۆمـان خوێندنەوەیـەکی شەخسـی و هونەریانـەی دیـاردەو ڕووداوەکـانی ژیانـەو، ڕەنگدانـەوەی دیـد و بۆچـوون، هـزرین، کەڵکەڵـە و ئـەڵها، شـێوەی ژیـان و ئامانجـەکانی سـەردەم و بـە دەق کردنیانـە. کەواتـە ڕۆمـان لـە رۆژگـاری ئەمڕۆدا گەییوەتە ئاستێك نە نووسەر و نە خوێنەری پیشەیی هیچیان کارەکەی خۆیان بە گەمـەو سـەرگەرمی و ئـەوزاری کـات بەسـەربردن نازانن.ئـەویان لـە خـەمی بـە دەقکردنـی وێنـاو هـزرو خوێندنـەوەکانی خویـەتی و ئـەمیان لـە دووی ناسینی دنیایـەکی جیـاواز لـە دنیـای ئـەزموونانی شەخسی و خودی خۆیەتی. بۆیە هەندێ لە هزرڤانان هیچ جیاوازییەك لە نێوان دەقی ڕۆمـان و دەقی کارو بەرهەمێن فەلسەفی و شیکاریدا نابینن و لە ڕوانگەی ئەوانەوە دەقی ڕۆمانیش بە قەد دەقـی بەرهـەمی فەلسـەفی و شـیکاری، ئـاڵۆزی، ناسـکی و، فـرە مانـایی و فـرە دەلالیـەتی خـۆی هەیە...

"٢"

جا لێرەدا نابێ ڕۆڵی خوێنەریش فەرامۆش بکرێت. خوێنـەر وەکو نەوعییـەت دەتوانێت ڕۆڵـی یەجگار کاریگەر و کارا لە گەشەکردن و نەشونمای ئەدەبیاتـدا ببینێت. دەتـوانم بڵـێم خوێنـەری جددی چیوای لە ڕەخنەگر کەمتر نییە، چونکە خوێنەری چاك و جددی هـەرگیز ئـەوە لـە نووسـەر قەبووڵ ناکات بێت بەرهـەمێکی بێ پێـزی دوور لـە دیـد و بۆچـوونی مێـژوویی نوێخـواز، دوور لـە جیهانبینییەکی هونەرییانەی قووڵ دەرهەق– بەلای کەمەوە– ئـەو بابەتـەی مامەڵـە هونەرییەکەی دەگەڵدا دەکات، پێشکەش بکات و کاتی بە فیڕۆ بدات.

خوێنــەری وریــا، بایــەخی کــاری ئــەدەبی هــەر لــەوەدا نابینێــت کــە چــەند زانیــاری تــازەی پێدەبەخشێت، چونکە ڕەنگە نووسینێك زانیاری یەجگار وردی دەربـارەی ژیـان تێـدا بێـت، وەکـو ڕواڵەت وێنەیەکی دەقاو دەقی ژیان بێت و نووسەرەکەشی زۆری پێوە بنازێت.. بـەلام خوێنـەری وریاو بە ئاگا، قەناعەت بەمە ناکات، چونکە ئەو هەستـەی کـاری هونـەری و دەقـی ئـەدەبی نـەقڵی دەکـات و لای خوێنـەر دەیهاڕوژێنێـت، زۆر جیـاوازە لـەو هەسـتانەی کـە ژیـانی ئاسـایی ڕۆژانـە دەیوروژێنێت. ئەگەر هەستە ئەدەبی و هونەرییەکە گەلەك باڵاتر نەبێت، ئەوا لای خوێنـەری وریـا ناچـێتە خانـەی هونـەرەوە، بـەڵکو دەکاتـە جووینـەوەو کاوێژکردنەوەیـەکی بێهـودەی ژیـان. خوێنـەری بـە ئاگـا لای عەیانـە کـە داهێنـەر تـەنیا کەرەسـە خاوەکـان لـە ژیانـەوە وەردەگرێـت، تاوتوێیـەکی وردی دەکـات، هەڵیدەسـەنگێنێت و پاشـان گـووراوێکی تـازەو ناسـکی لێدروسـت دەکـات و دەخوڵقێنێـت، ڕەگـەزەکانی کەرەسـتە خاوەکـان بـە جـۆرێ لێکـدی دەدات و مۆنتـاژی دەکات و دەیکات بە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریی ئەوتۆ کە هـەرگیز لـە ڕەگـەزەکانی جارانی ناچێت.. واتە خوێنەری بە ئاگا بە ئاسانی ڕادەستی دەق نابێت، بەڵکو بە کلیلی تێگەییشتن، قفڵـەکانی دەق دەکاتـەوە و موناقەشـەی جددی دەقەکە دەکات، پـاش گـوێگرتن و پرسـیارکردن، پاش وەرگرتنی وەلام ئەوجا هەڵوێستی ڕەفز یان قبووڵ هەڵدەبژێرێت.

بەلام سەبارەت بە ئەدەبی کوردی، وێڕای ئەوەی کە خوێنەری جددی و بە ئاگامان کەمە، دەبێ ئـەو حەقیقەتـە تاڵـەش لـە بیر نەکـەین کـە دەقـی کـوردی لـە قـەیران و ئاسـتەنگێکی دژواردایـە،

هەندێجار وادێتە بەرچاو لە کوێرە کۆڵانێکدا گیرۆدە بووە. هەڵبەتە ئاستەنگەکەش پتر ئاستەنگ و قاتی هوشیایی نووسەرانە، قاتی و ئاستەنگی جیهانبینی و زمانە لەلای زۆربەیان. دیارە غیابی مەعناو چەمکی قووڵ و خەیاڵی ناسکیش دەگرێتەوەو...ئاشکراشە هەر دەقێك لە خەون و خەیاڵی قووڵ و دەوڵەمەند دابڕا، مردار دەبێتەوە. بۆیە سەیر دەکەین زۆر دەقمان، تەمەنیان لەو چەند ساتانە تێناپەڕێت کە خوێنەرێکی تەمەڵ بۆ بێتاقەتی دەیخوێنێتەوە.

هەڵبەتە لە دنیادا، ژمارەی خوێنەرانی ڕۆمان، لە سەرەتای سەرهەڵدان و پەیدابوونی ڕۆماندا، کەم بووە، سنوورداری خوێنەواری، نەبوون یان کەمی وەخت و دەسکورتی، فاکتەر و هۆبوون بۆ ئەو دیاردەیە. زیاتر خەڵکی بۆرژوای شارنشینی ئەوروپا چ لە ڕووی خوێنەواری و چ لە ڕووی کات و چ لە ڕووی داراییەوە، توانایان بەسەر کاری خوێندنەوەدا شکاوەو هەڵبەتە بە شێکی بەرچاوی ژنانی خوێنەواری شاریش هەواداری خوێندنەوەی ڕۆمان بوون و لە ڕۆماندا بۆ خۆیان و نهێنییەکانی ژیانی خۆیان گەڕاون، جا نووسەرەکانیش بە حوکمی ئەوەی سەر بە هەمان چینی کۆمەڵایەتی خوێنەرەکانیان بوون و لەوانەوە نزیك بوون، هونەرمەندانە پەردەیان لەسەر جیهانی زەینییەتی ئەوان لادەداو هێندەی دی ڕەمووەدەی خوێندنەوەیان دەکردن. بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی قارەمانان و کاراکتەرانی ڕۆمانانی وەکو ڕۆبینسۆن کرۆز ۆ و تۆم جۆنز و بابا گۆریۆ..هتد بدەی دەبینی هەمان خەڵکانی سەر بە چینی بۆرژوان و سەرهات و خولیاو خەمەکانیان، کەم و زۆر هەمان بەسەرهات و خولیاو خەمن کە لەگینە لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکانی بۆرژوادا ڕوودەدەن و هەبن. تیمە و نێوەرۆکی وەکو ڤیان، ئاشقێنی، بشێوێنی و ناکۆکی خانەوادەیی، سەرکەوتن و دەسکەوتی کوت و پڕ و، سەفەر بۆ شوێنانی عەجیب و غەریب، هێندەی دی ڕۆمانەکانی لە لای خێڵی خوێنەری ژن شیرین دەکرد. ڕۆمانەکانی دیفۆ، فیلدینگ، بالزاك و ستاندال بە زۆری بەم سیاقە هاتوونەتە نووسین. لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەمەوە، گۆڕانێکی یەجگار گەورەی سیاسی و ئابوری ،پیشەسازی و کۆمەڵایەتی، ڕۆشنبیریی و ئەبستمۆلۆژی شارستانی و، ژیاریی لە ژیانی تیرەی بەشەردا ڕووی دا و ئەم گۆڕانە، جەماوەری خوێنەرانیشی لە هەردوو ئاستی چەندیەتی و چۆنیەتیدا گرتەوە. ئیدی خوێنەواری لە نێو زۆربەی توێژو چینە کۆمەڵایەتییەکاندا بڵاو بووەوە، نووسین و خوێندنەوە لەوە دەرچوو هەر لە چوارچێوەی یەك چینی کۆمەڵایەتی بمێنێتەوەو قەتیس بمێنێت. ئاستی بژێوی و دارایی چینەکانی کۆمەڵگە باشتر بوو، و ئیدی خەڵکانێکی زۆر، بە تایبەتی جەماوەری شارنشین ئیمکان و دەرفەتی کتێب خوێندنەوەیان بۆ ڕەخساو خەڵکێکی زۆر ڕوویان کردە خوێندنەوەی ڕۆمان. ئەمە جگە لەوەی ڕۆشنبیرانێکی زۆری سەر بە چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگەش ڕوویان کردە نووسینی ڕۆمان، شانبەشانی ڕۆشنبیرانی چینی بۆرژوا، ڕۆشنبیرانی سەر بە چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵگەو ئوروستۆکراتان و ڕادیکالانی شۆڕشگێڕیش خوویان دایە ڕۆماننووسی و کردیان بە پیشەی خۆ ، ئەوە بوو زۆلا و دۆستۆیفسکی و تۆلستۆی و ..هتد هاتنە مەیدان و کەوتنە باس و هونەراندنی ژیانی کرێکاران، هەژاران، چەوساوان و جووتیاران و... ئەم

نووسەرانە بە پێچەوانەی نووسەرانی سەردەمانی پێشوو، سەر بە چینی کۆمەڵایەتی جیاواز بوون.

لە سەدەی بیستەمدا لە سایەی بڵاو بوونەوەی خوێنەواری لە نێو هەموو چینە کۆمەڵایەتییەکان، بەرزبوونەوەی ئاستی دارایی و بژێوی خەڵك و جێگیریی باری ئابووری و سەقامگیربوونی بەرە بەرەی سیستەمی خۆشگوزەرانیدا، بە تایبەتی لە رۆژاوادا، ئیدی رۆماننووسی و رۆمانخوێنی بوو بە دیاردەیەکی ئیقلیمگیر و ڕۆڵەی گشت توێژە کۆمەڵایەتییەکان دەرفەت و توانای خوێندنەوەی کتێبانیان بۆ رەخساو خەڵکی بە لێشاو روویان کردە خوێندنەوەی ڕۆمان و ئیدی ئەدەبیات بە گشتی و ڕۆمان بە تایبەتی لە زانستگەکاندا لە ئاستێن زمانی و هونەری و کۆمەڵایەتییەوە دەخوێنرا. لە ولأتانی ڕۆژهەلأتیشدا ڕۆمان لە ڕێگەی دەسەلأتی مۆدێرنیتەو کۆشش و چالاکی ڕۆشنبیرانی دەرچووی زانستگاکانی ڕۆژاواوە و لە ڕێگەی کەناڵە ڕۆشنبیرییەکانی ئەورووپاوە، لە نێو خەڵکیدا بلأوبووەوەو ڕەواجێکی پەیدا کرد، لە پێشدا لە نێو چینی مۆدرینی وردە بۆرژوای تازە پیاکەوتووی فەمانبەران و دەرچووانی زانکۆیی وەك پزیشکان و ئەندازیاراندا بلأوبووەوەو پاشان زوو بە زوو لە نێو گەنجان، خوێندکاران و ژنانی خوێندەواردا بلأوبووەوە. ئیدی بەرەبەرە نووسەرانی ڕۆمانیش پەیدا بوون.. بەلأم وێڕای ئەم هەموو گۆڕان و گۆڕانکارییانە هێشتا لە کوردەواری خۆماندا ڕۆماننووسی و ڕۆمانخوێنی لە سەرەتادایە ونەبووە بە ڕەسم و باوێکی گشتی و خەڵکانێکی زۆر لە خێڵی ژنان، دێهاتییان و، شارنشینانی کەم دەرامەت و نیمچە خوێنەوار و کەم سیوات، بە ڕۆمان و دنیای ڕۆمان بێگانەن و تەنانەت لە نێو توێژە خوێنەوارو دەوڵەمەندە شارنشینەکانیش ڕۆمانخوێنی وەکو پێویست نەبووە بە باو و زۆرجار لە تەمەنی گەنجیدا و هەر بۆ خۆنواندن چەند ڕۆمانێك دەخوێننەوەو ئیدی تەرکی دەکەن...

بە هەرحاڵ ڕۆمان وەکو دیاردەیەکی مۆدرێن و ئەورووپازادە لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا بوو بە جیهانگیرترین دیاردەو لە سەرانسەری دنیادا، کەم و زۆر ڕەواج و برەوی پەیداکرد و، لە لایەن خەڵکییەوە نەك هەر پێشوازی گەرمی لێکرا، بەڵکو بە چاولێکەری ڕۆژاواو بە نەفەسی خۆماڵی و لۆکاڵییەوە کەوتنە بەرهەمهێنانەوەی و لە زۆر ولأتی دنیای نە ئەورووپاییدا بووە بە دیاردەیەکی خۆماڵی و لۆکاڵی و ڕۆماننووسان بە دوور لە لاسایی کردنەوەی نووسەرانی ڕۆژاوایی، قسەی دڵی خۆیان لە قاڵبی ڕۆمانانێکدا دەخەنە روو، کە تا ڕادەیەکی زۆر شەقڵ و مۆرکی خۆماڵییان وەرگرتووەو لە ڕووی ئیستاتیکییەوە لەوە دەرچوون کە لاسایی کردنەوەو کۆپی مووبە مووی ڕۆمانی ئەورووپایی بن.

یەکێك لەو هۆیانەی کە بووەتە مایەی ئەوەی لە هەموو دنیادا بە گەرمی پێشوازی لە ڕۆمان بکرێت و لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە دیاردەیەکی جیهانی بێتە ژماردن، ئەوەیە کە لە سەرەتای بلأو بوونیەوە، لە ناو هیچ کۆمەڵگەیەکدا دیاردەیەکی تەواو نامۆ و بیانی نەبووە. هەر کۆمەڵگەیەك بگریت دابی حیکایەت و نەقڵبێژی و ئەفسانەگۆیی خۆی (چ لێڤکی و چ نڤیسکی) هەبووە. هەڵبەتە ئەم دابە لە ڕۆماننووسی جیایە، ڕۆمان بە پێچەوانەی حیکایەت و نەقڵ و نەزیلەو

ئەفسانەوە، قاڵب و کلێشەی ئامادەو پێشوەختەی نییە تا هەموو جارێك بە هەمان شێوەو فۆرمی پێشوو بگێڕدرێتەوە، بەڵکو چیرۆکێکە پێویستە لە هەر سەردەم و رۆژگارێکدا بە شێوەیەکی تازەو داهێنەرانە لە لایەن نووسەرێکەوە بئافەرێنرێت و جێ دەستی ئەو نووسەرەی پێوە دیاربێت. بەڵام گومان لەوەدا نییە کە ڕەگەزی حیکایەتەوانی یەکێکە لە کۆڵەگەکانی ڕۆمان. بۆیە زۆر ئاساییە لە نووسینی ڕۆماندا سوود لە فۆرم و بونیادی حیکایەت و ئەفسانان وەربگیرێت و چیرۆکێکی تازەو پڕداهێنانی لەسەر ڕۆبنرێت. بێگومان ڕۆمان وەکو دیاردەیەکی مۆدێرن تەکنیکی مۆدێرن دەخوازێت و پێویستە تەکنیکی خۆی بەرهەم بهێنێت، چونکە لە دەرێی تەکنیکدا لە ڕۆمانییەت دەکەوێت..

هەڵبەتە لە سەردەمی تازەو هاوچەرخدا، بە تایبەتی لە سەدەی بیستەمدا کە سیستەمی مۆدێرنیتە و مۆدێرنیزم و گلۆبالیزە باڵ بەسەر هەموو دنیادا دەکێشێت و سیستەمی ژیان و کارو پەیوەندییە مادی و مەعنەوییەکان دەگۆڕێت و لە هیچ بوارێکی ژیانی وەکو کار، سەرگەرمی، ژیانی خانەوادەیی، ململانێی کۆمەڵایەتی، چالاکی سیاسی و کاری شارستانی و کەلتووریدا، ئەو یەکێتیی و تەباییەی جاران نامێنێت و جۆرە سستی و بۆشاییەك دەکەوێتە ژیانی بەشەرانەوەو پیاو ناتوانێت هەموو کایەکانی ژیانی جڤاکی و ڕەمز و ڕازەکانی ژیان و جیهان بجەڕبێنێت و تاقی بکاتەوە، ئیدی ڕۆمان ئەو بۆشاییە پڕ دەکاتەوەو مرۆڤ بە دنیای جڤاکی دەورو بەری خۆی و ڕازو ڕەمزەکانی ئاشنا دەکات و ئەمە دەکاتە کارێك کە ڕۆمان پێگەیەکی گرینگ لە ژیانی مۆدێرندا بە دەست بێنێت و پەیدا بکات. بۆیە دەبینین ڕۆمان لە سەدەی بیستەمدا بووە بە دیاردەیەکی ئیقلیمگیر و جیهانی...

"٣"

تەنیایی و هەستی غوربەت و تەنیایی و سنوورداری پەیوەندییە مادی و مەعنەوییەکان، لە تایبەتمەندییەکانی ژیانی سەردەمی تازەو مۆدێرنە. تاك بە ڕادەیەك لە بازنەی تەنگی ژیانی شەخسیدا قەتیس دەمێنێت کە تەواو لە ژیانی کۆمەڵایەتی دادەبڕێت و وەکو جۆرە بێگارێك مومارەسەی ژیان دەکات. ئیدی کارو ژیانی لە لادەبێت بە خوو وبە عادەت. هەنگێ تاك ناچارە دەگەڵ بچووکی و بێ مانایی ژیانی خۆیدا بسازێت..یانی بە کورتی و بە کوردی گوشاری سیستەمی سەردەمی مۆدێرنیتە تاك دەخزێنێتە زندانی تەنیایی خۆیەوەو جگە لە چمکێکی بچووکی ژیان و پەیوەندییە جڤاکییەکانی خۆی هیچی دی نابینێت. دیارە تاك لەم حاڵەتەدا وەکو بوونەوەرێکی بە تەبیعەت کۆمەڵایەتی بۆ دەروویەك ، دەلاقەیەك، پەنجەرەیەك دەگەرێت کە جگە لە خۆی و ئەزموونی خودی خۆی، خەڵکی و ئەزموونی ژیانی خەڵکیش بدینێت. جا لەم حاڵەتەدا ڕۆمان دەوری ئەو دەلاقەیە دەبینێت و تاك لە ڕێگەی خوێندنەوەی ڕۆمانەوە، ئەگەر بە شێوەیەکی زهنی، خەیاڵی و ناڕاستەوخۆش بێت، دەتوانێت هەندێ شت بجەڕبێنێت کە لە ژیانی شەخسی خۆیدا کەمتر ڕوو دەدەن، واتە بە حوکمی ئەوەی ڕۆمان پاچڤەو تاقیگەی ژیانە، تاك دەرفەت و دەلیڤەی ئەوەی بۆ دەرەخسێت کە ببێت بە شەریکی ئەزموونی ژیانی خەڵکانی دیکەو سوود لە سەرمایەی ژیانی کۆمەڵگەو مێژوو وەربگرێت ، چونکە ڕۆمان وەکو هونەرەکانی دیکەو

بگره زیاتر و قووڵتریش ڕەنگدانەوەی هەڵوێستە مرۆڤانییەکانە، ڕۆمان ڕووبارێکە ژیانی بە هەموو مانای ژیان پێدا دەڕوات، واتە ڕۆمان قاڵبێکە ژیانی بە هەموو ئەرێنی و نەرێنییەکانییەوە لە خۆدا هەڵگرتووە، سەندووقی نهێنییانە، نهێنییەکانی ژیان، بۆیە خوێندنەوەی ڕۆمان بە جۆرە قەرەبوویەکی زهنی وخەیاڵی و ناراستەوخۆی تەنیایی و گۆشەگیری و سنوورداری پەیوەندییەکانی تاکی سەردەمی مۆدێرنیتە دەژمێردرێت.. یانی بە کورت و کرمانجی وەختێ تاك ڕوو دەکاتە ڕۆمان و خوێندەوەی ڕۆمان، بە شێوەیەکی زەینی، ئەو شتانە دەجەڕبێنێت کە لە مەیدانانی ژیانی کۆمەڵایەتی مۆدێرندا دەستی نایانگاتێ و لێی بێ بەشە. کەواتە ڕۆمان ڕۆڵی ڕیشاژۆکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەبینێت. ڕۆمان یارمەتی خەڵکی دەدات کە خۆ دەگەڵ دنیای جەنجاڵ و فرە لایەن و هەزارتوێ و نەسرەوت و لە حاڵی هەمیشە گۆڕاندا بگونجێنن. هەڵبەتە پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ڕۆمان تاقە بواری ئەفراندنی ئەدەبییە کە نە وەکو فەلسەفەو زانستە کۆمەڵایەتییەکان لایەنی ئەقڵانییەتی تەواوی گرتبێت و ئەقڵاوی بووبێت و نە وەکو شیعر و ئەفسانان ژیانێکی سەربەخۆی دووری لە ژیانی پراکتیکی و ڕۆژانەی ئینسانی هەبێت، بۆیە پڕ بە پێستی سیستەمی مۆدرێنی ژیانەو خەڵکانێکی یەجگار زۆر لە سەرانسەری دنیادا هۆگرو متووی بوون...بەڵام لەو وڵات و کۆمەڵگایانەدا کە هێشتا مۆدێرنیتە و مۆدێرنیزم و گلۆبالیزە، بە تەواوەتی هەموو کون و کەلەبەرێکی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی نەتەنیوە و شێوەی هزرین و بیرکردنەوەی خەڵکی کۆنترۆڵ نەکردووە، کە کوردەواری خۆمان یەکێکە لەو کۆمەڵگانە، ڕۆمان ، چ وەکو نووسین و چ وەکو خوێندنەوە، ڕەواج و بازارێکی بەرچاو وگەرمی نییە. ئەمە جگە لە فاکتەرێن دیکەی مینا نابەڵەدی و کەم شارەزایی ڕۆماننووسان لە هونەرو تەکنیکی ڕۆماننووسی و چیرۆکڤانی، نەخوێنەواری و کەم خوێنەواری خەڵکی، هەژاری و دەسکورتی و نۆڕینی تەقلیدی بۆ ژیان کردویانەتە کارێك کە خوێندنەوە بە گشتی و خوێندنەوەی ڕۆمان بە تایبەتی، لە ئاستێکی بەرین و جەماوەریدا، نەبێت بە باو..هەروەها ڕۆماننووسانیش زیاتر ئەو بۆرژواو وردە بۆرژواو شارنشینانەن کە لە ژیانی کۆمەڵایەتی خۆدا تا ڕادەیەکی باش سەرو کاریان دەگەڵ هزرینی مۆدرێندا پەیدا کردووە.

بەهەرحاڵ ئەگەر بشێت لە خەومای جەمیل سائیب- هەڵبەتە سەبارەت بە باشووری کوردستان- بە یەکەمین هەوڵی ڕۆماننووسی لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا دابنرێت ،ئەوا مێژووی سەرهەڵدانی ڕۆمانی کوردی هێشتا سەدەیەکی پڕ نەکردووەتەوە..هەرچەندە ڕۆمانی کوردی لە ماوەی ئەم سەدەیەدا یەك نەفەس و بێ پسانەوە بەردەوام نەبووە، بەڵام کەم و زۆر لێرەو لەوێ هەوڵی ڕۆماننووسی، ئەگەر بە پچڕ پچڕیش بووبێ هەر هەبووە، بەڵام ژمارەی ئەو ڕۆمانانەی کە سەنگی ڕۆمانەوانی تەواویان هەبووە و شۆڕەت و نێوبانگی نەتەوەییان پەیداکردووە و بوونەتە مایەی بایەخی ڕەخنەگران و ،خوێنەری زۆریان لە خۆ خڕکردووەتەوە یەجگار کەمن.هەڵبەتە دەبێت لەمپەری زمانیش فەرامۆش نەکرێت، کورد زمانێکی ئەدەبی ستانداردی نییە، ڕێنووسێکی یەکگرتووی نییە، بە دەگمەن بەرهەمی نووسراوی ناوچەیەك لە ناوچەیەکی دی دەخوێنرێتەوە. تا چەند ساڵێك لەمەپێش سانسۆر و سنووری دەسکرد ڕێگەی

هیچ تەماسێکی رۆشنبیریی لە نێوان پارچەکانی کوردستاندا نەدەدا و پاش ئەوەی کۆمەڵێك دەستکەوتی تەکنۆلۆژی وەکو سەتلایت و ئینتەرنێت و ..هتد هاتە ئاراوەو خۆ بە خۆ ئەفسانەو سیحری سنوورە دەسکردەکانی بە تاڵ کردەوە، دەبینین خۆمان لە ئاستی بەرپرسیاریەتی رۆشنبیریی نەتەوەییدا نین و نەمانتوانیوە وەکو پێویست، ئەو دەسکەوتە تەکنۆلۆژیانە بە قازانجی خۆمان بەکاربێنین... ئەمە جگە لەوەی زمانی کوردی تا چەند ساڵێك لەمە پێش زیاتر خۆی لە شیعردا دەنواند و تا ئەمرۆش ژانری هەرە باوی ئەدەبیمان شیعرە..بەڵام حاڵی حازر رۆمان چ وەکو پاچڤە، چ وەکو نووسین و چ وەکو خوێندنەوە، لە کوردستاندا تا رادەیەك جوڵاوەو تا دەسەڵات و پەیوەندییێن مۆدێرنیتە و مۆدێرنیزم زیاترو زاڵتر بێت، ئەنگێزەی رۆماننووسی و رۆمانخوێنی لەلای خەڵکی زیاتر و زاڵتر دەبێت. گوشاری سیستەمی مۆدێرنیتە تاك لە زندانی خودی خۆی و جیهانی تەنگی ژیانی تایبەتی خۆی دەپەستێت و تەنیا و گۆشەگیری دەکات و لەم هەل و مەرج وەزع و حاڵەدا رۆمان و خوێندنەوەی رۆمان دەرفەت و دەلیڤەی جەرباندنی زهنی دیاردەو رووداوەکانی بۆ فەراهەم دەکات و دەرەخسێنێت.بۆیە رۆمان لەم حاڵەدا سەنگ و ئیحتوبارێکی زیاتر پەیدا دەکات و جێگە بە شیعر وەکو ژانری سەرەکی دەربڕینی هەست و ئەزموونان، لێژ دەکات و پاشەکشەی پێدەکات...

بۆ زانیـــــــــاری زیاتـــــــــر بروانە:
*- نامەهایی بە یك نویسندە جوان/ ماریو بارگاس یوسا/ ترجمە رامین مولایی/ چاپ دوم/ ١٣٨٩/ نشر مروارید.
*- نظریـة رمان و ویژگیهای رومان فارسی/ محمد رفیع محمودیان/ چاپ دوم/ ١٣٨٧/ نشر پژوهش فرزان روز/ تهران
*- دەربارەی رۆمان و چیرۆك / حەمەکەریم عارف/ چ ١/ ٢٠٠٨/ کەرکوك، چاپخانەی ئارابخا..
*- گیورگ لوکاچ / رمان تاریخی/ ترجمە امید مهرگان/ نشر ثالث/ چاپ اول/ ١٣٨٨